

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Güz 2024 / 2: 1-19.

17. Yüzyılda Yayınlanmış Bir Atasözü Derlemesi: *Teatro Della Turchia* Adlı Eserde Türk Atasözleri

Oğuzhan DURMUŞ*

Öz: Avrupa'da Türk atasözlerine, bunların kullanım örneklerine ve/veya çeşitli biçimlerde derlemelerine yer veren eserlerin varlığı 16. yüzyıla kadar uzanır. Türklük bilimi literatüründe "Transkripsiyon metinleri" olarak anılan bu türden eserlerde çok sayıda Türk atasözüne yer verildiği görülmektedir. Bunlar gerek metin düzeyinde atasözünü birimi olarak tespiti gerekse bunların tarihlendirilmesi bakımından Türk atasözünü bilimi açısından son derece değerli malzemelerdir. Bu eserlerden birisi de 1680 yılına tarihlendirilebileceğimiz *Teatro della Turchia* adıyla yayımlanan eserdir. Daha sonra Fransızcaya da çevrilen bu eserdeki atasözleri Türkoloji literatürüne çeviri yapılmış şeklinin 1688 yılındaki ikinci baskısıyla girmiştir. Yazıda Türk atasözünü araştırmacılığının tarihine dönük bu bilgi yanlışlığının düzeltilmesi hedeflenmiş, daha önce Selçuk Erez tarafından yapılan listedeki hata ve eksiklikler İtalyanca ve Fransızca baskıların karşılaştırılması suretiyle giderilerek atasözlerinin yeni bir metin tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk atasözleri, atasözünü yazıcılığı, atasözünü bilimi, transkripsiyon metinleri, *Theatre de la Turquie*, *Teatro della Turchia*

A 17th-Century Compilation of Proverbs: Turkish Proverbs in Teatro della Turchia

Abstract: The presence of works in Europe that provide examples of the usage of Turkish proverbs and/or their various compilations dates back to the 16th century. These works, referred to in Turkology literature as "transcription texts," include a significant number of Turkish proverbs. They hold immense value for Turkish proverb studies, both in terms of identifying proverbs at the textual level and determining their dating. One such work is *Teatro della Turchia*, published in 1680. The proverbs from this work entered Turkology literature through its second edition, translated into French, published in 1688. This article aims to correct a historical inaccuracy in the study of Turkish proverbs and, through a comparison of the Italian and French editions, rectifies errors and omissions in the list previously published by Selçuk Erez, offering a revised textual criticism of these proverbs.

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara (Türkiye). E-posta: oguzdur@gmail.com / ORCID ID: 0000-0003-2327-703X

Keywords: *Turkish proverbs, paremiography, paremiology, transcription texts, Theatre de la Turquie, Teatro della Turchia*

Giriş

Türk atasözü yazıcılığının (paremiography) önemli kaynaklarından birisi de hiç şüphesiz Avrupa’da yazılmış çeşitli eserlerde var olan verilerdir. Nitelik bakımından farklı farklı görünüm gösteren bu eserler başlangıçta savaş esiri anıları, genel atasözü derlemeleri, Türkçe üzerine yazılmış gramer ve sözlük türünde eserlerken giderek monografik bir eser biçimini almışlardır. Mohaç Savaşında esir olan Bartholomæo Georgieuiuz’in Türkler hakkında bilgi veren *De Tvrcarvm Moribvs Epitome* başlıklı kitabında yer alan metinler, Türkçenin Latin harfli olarak basılmış ilk metinleri olarak kabul edilmektedir (Yağmur, 2014, s. 206). Georgieuiuz burada bir de Türkçe atasözü kaydetmiştir: İazılan Gelur Başına <Yazılan Gelur Başına> Scriptura veniet capiti - “Yazılan gelir başına.” (Georgieuiuz, 1567, s. 49). Hâlâ büyük bir sıklığa sahip olarak kullanılan bu atasözünün Türkçenin basılı ilk atasözü olduğunu biliyoruz.

Türkçenin basılı ilk atasözü derlemesini yapma ünvanı H. Megiser’e aittir. 1612’de Avrupa’da Türkçenin ilk gramerini yayımlayan Megiser gerek gramerinde gerekse ondan daha önce hazırladığı *Paroemiologia Polyglottos* [PP] (1605, 1606) adlı eserinde Türk atasözlerine yer vermiştir. Megiser, PP’de çeşitli Avrupa ve Asya halklarının atasözlerini 100 başlık altında *tematik* bir tasnif içerisinde sıralamaktadır. Eserin 1592 yılına ait ilk baskısında Yunan ve Latin harfleri ile Yunan ve Latin şairleri ile filozoflarının özdeyişleri ve İtalyan, Galya, Alman ve diğer Hristiyan halklarının atasözleri yer almaktayken 1605 yılındaki baskıda içerikte önemli ölçüde değişiklik yapılmıştır. Bu baskıda daha önceki iki yazı çeşidine İbrani alfabesi de eklenmiş ve kutsal Yahudi kaynakları da içeriğe dâhil edilmiştir. Bununla birlikte daha önceki baskıda yer almayan bazı halkların atasözlerinin de eklendiği görülmektedir. Bu yeni atasözleri İspanyol, Belçikalı, Sloven, Arap ve *Türklere* aittir. Eserdeki veriler taranarak bir araya getirildiğinde 99 Türkçe atasözüne yer verildiği görülmüştür (Durmuş, 2017). Buradaki veriler Türkçenin basılı ilk atasözleri olarak kabul edilebilir.

H. Megiser 1612 yılında Leipzig’de yayımlanan *Institutionum Linguae Turcicae Libri Quator* başlığını taşıyan gramerinde ise 220 atasözünü kaydetmiştir. Megiser, önceki eserinden farklı olarak atasözlerini bir liste hâlinde vermiştir. Bu bakımdan buradaki atasözleri Türkçenin sistemli ilk derlemesi olarak kabul edilmelidir. Heidi Stein eserde bulunan atasözlerinin tamamını kitapta yer aldığı sıraya göre bir makale çerçevesinde değerlendirmiştir (1984). Stein’in bu makalesi Volkan Coşkun tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır (Stein, 2000).

Avrupa’da sözlük formunda ilk Türk atasözü kitabı ise Giovanni Battista Donado tarafından hazırlanmıştır. 1688 yılında Venedik’te basılan *Raccolta Curiosissima D’Adaggj Turcheschi* adlı kitapta 399 atasözü bulunmaktadır¹.

¹ Bu eser ve eserde bulunan atasözleri için bk. Durmuş, O. (2020). Türkçenin Basılı İlk Atasözü Kitabı: G. B. Donado’nun Derlediği Türk Atasözleri. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Yukarıda ana hatları ile sıraladığımız başlangıç noktalarından itibaren Avrupa’da çeşitli biçim ve hacimlerde çok sayıda Türk atasözü derlemesi bulunduğunu görmekteyiz². Bu çerçevede Türkler hakkında önemli bilgiler veren ve Türk atasözlerinin yer aldığı 17. yüzyıla ait başka eserin adını ve burada yer alan atasözlerinin listesini Selçuk Erez’in 1973’te yayımladığı *XVII. Yüzyıl Türk Ata Sözlüğü ve Önemli Bir Kaynak ‘Theatre de la Turquie’* başlıklı makalesinden öğreniyoruz³.

Bu yazıda i. eserdeki atasözlerinin tarihlendirmesi hakkında varılan sonuç çerçevesinde düzeltme yapmak, ii. Erez’in boş bıraktığı ya da –bize göre– yanlış yorumladığı okuyuşları tamamlayarak düzeltmek. iii. Eserin İtalyanca ve Fransızca baskılarını karşılaştırıp burada geçen biçimleri bir arada göstermek iv. Burada yer alan atasözlerini tarihlendirme ve metin tespiti açısından çeşitli düzeltmelerle Türk atasözleri derlemine kazandırmak amaçlanmaktadır.

Yazıda eser hakkında yazılış tarihi ve yazıldığı diller hakkında bilgi verilmiş daha sonra ise Erez’in tespitini yaptığı atasözleri eserin İtalyanca ve Fransızca versiyonlarında karşılaştırılmış ve çeşitli okuma önerileri ile metin tespitleri yapılmıştır.

Theatre de la Turquie ya da Teatro della Turchia’daki atasözleri

Eseri konu edinen makalesinde Erez tarafından kitaba ilişkin verilen bilgiler şu şekildedir:

“Türk Tarih Kurumunda, Esat Fuat Tugay’ın armağanı olan eserler arasında bulunan Theatre de la Turquie 17. yüzyıl Türk atasözleri açısından önemli bir kaynaktır. 1688 de Jacques le Febvre tarafından Paris’te bastırılmış olan bu eser Michel le Febvre tarafından İtalyancadan Fransızcaya çevrilmiştir.

² 16-19 yüzyıllar arasında Avrupa’da basılmış derlemeler ve bu derlemelerdeki Türk atasözleri için bk. Bekar, B. (2019). *Batı Kültüründe Türk Atasözleri (16. Yüzyıl—19. Yüzyıl)*. Kömen Yayınları. Maalesef yazıya konu olan bu derleme bu çalışmada bulunmamaktadır.

³ Türk atasözleri üzerine yapılan müstakil kaynakçalarda söz konusu esere rastlanmamaktadır (; [Ötüken], 1932a, 1932b, 1932c, 1932d, 1932e; Öztelli, 1960, 1974; Boratav, 1964; Sakaoğlu, 1985). Görebildiğimiz kadarıyla Türk atasözlerinin bir kaynağı olarak bu eserden ilk kez söz eden dünya atasözlerinin bir bibliyografyasını hazırlayan Otto E. Moll olmuştur. Moll, *Sprichwörter-Bibliographie* adlı eserinde 7284 numaralı kayıta bu eseri göstermektedir. Buradaki kayıt şu şekildedir: Michele, Febure: Teatro della Turchia..., Venetia 1684. p. 154-8. Ca. 20 Sprw. türk. in lat. Umschr. + ital. Übers. Theatre de la Turquie. Paris 1682 (Moll, 1958, s. 467). Moll’un verdiği bilgilerde bazı düzeltmeler yapmak gerekmektedir. Bunlardan ilki atasözlerinin sayısı ile ilgilidir. Moll’un ifadesine göre eserde yaklaşık yirmi atasözü mevcuttur. Gelgelelim Moll’un dediğinin beş katından fazla atasözü mevcuttur. Moll’un verdiği bilgilerden eserin Fransızcadan İtalyancaya tercüme edildiği anlaşılmaktadır ki aşağıdaki satırlarda görüleceği üzere durum bunun tam tersidir. Hâl böyle iken Moll’un, kendi ifadesine göre, Fransızca ilk baskıyı göstermemesi kitabın kurgusunda görüleceği gibi Almanya kütüphanelerinde bulunmamasıyla açıklanabilir görünmektedir. Hem 1688 tarihli Fransızca tercümeden hazırlanan Erez’in yayınına hem de eserin orijinaline gönderme yapma düşüncesinde olan Albayrak da kaynakçasında gösterilmemesine rağmen Moll’dan aldığı tahmin edilebileceği üzere 1684 tarihli İtalyanca baskıyı kaynakçasında göstermektedir (Albayrak, 2009, s. 49).

Konularına dinsel ön yargılar nedeniyle düşmanca bir açıdan değinilmiş olan bu eserde, Türklerin ve Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde bulunan diğer milletlerin idarî teşkilâtı, örfleri, adetleri, dinler vb. konusunda bilgiler yer almıştır.” (Erez, 1973, s. 44).

Kitabın İtalyanca adı ise *Teatro della Turchia* şeklindedir. Hemen belirtmek gerekir ki her ne kadar eser Michale Febure'ye atfedilse de (Moll, 1958, s. 467) yazarının kimliği konusunda bazı karışıklıklar mevcuttur. Bernard Lewis, çeşitli araştırmalara dayanarak kitabın yazarının aslında Jean-Baptiste de Saint-Aignan adlı bir Fransiskan rahibi olduğunu iddia etmektedir (Lewis, 1996, ss. 246-247).

Erez'in de belirttiği gibi eser Fransızcaya İtalyancadan tercüme edilmiştir. Maalesef Erez makalesinde eserin İtalyanca orijinaliyle ilgili bilgi vermemektedir. Dolayısıyla burada yer alan atasözlerini Fransızca tercümenin yılı olan 1688 ile tarihlendirmek uygun düşmeyecektir. Eğer atasözlerinin tespitinde eserin 1688 yılındaki Fransızca baskısını esas alırsak Türk atasözlerini tarihlendirmede kronolojik olarak yanılgıya düşeriz. Zira, 1688 yılında Türk atasözleri açısından iki önemli derlemenin daha yayımlandığını görmekteyiz. Bunlar i) Timoteo Agnellini'nin *Proverbi utili e virtuosi in lingua araba, persiana e turca* (Agnellini, 1688; Drimba, 1989) ve ii) G. B. Donado'nun *Raccolta Cvriosissima D'adaggi Tvrcheschi* (Donado, 1688; Durmuş, 2020) adlı eserleridir. Bu durumda kitapta yer alan atasözlerinin doğru bir tarihlendirmesini yapabilmemiz için eserin baskı yılları ve dillerine yönelik bir araştırma yapmamız gerekmektedir.

Bu tartışmalar bir yana, öncelikle eserin İtalyancadaki orijinal adının *Teatro della Turchia* olduğunu belirtelim. Eserin 1684 ve 1683 yıllarına ait başka baskıları mevcutsa da yaptığımız taramada en erken baskının 1681 yılına ait olduğunu gördük. Fransızca çeviride ise 1688 tarihli olandan önce 1682 yılına ait daha erken bir baskının var olduğunu tespit ettik. Bu durumda eserin baskı sayısı ve tarihleri ile atasözlerinin bulunduğu sayfa aralıklarını şu şekilde tabulaştırabiliriz:

	İtalyanca: <i>Teatro della Turchia</i>		Fransızca: <i>Theatre de la Turquie</i>	
	Yılı	Sayfa	Yılı	Sayfa
1. baskı	1681	203-210	1682	210-217
2. baskı	1683	203-210	1688	210-217
3. baskı	1684	180-186	-	-

İlk baskı olan 1681 tarihli kitapta (sayfa numarası verilmemiş olsa da) iii. sayfasında ön sözün sonunda Febure'nin adını ve 1680 tarihini görmekteyiz. Bu durumda bu eserdeki atasözlerini Türkiye Türkçesinin genel atasözü derlemine (corpus) 1680 tarihli olarak kaydetmek yerinde olacaktır. Dolayısıyla burada verilen atasözlerini baskı tarihini esas alarak “Theatre de la Turquie” değil “Teatro della Turchia”yı mehz alarak anmak yerindeki olacaktır.

Eserdeki Atasözleri Üzerine

Erez'in eserdeki atasözleri ve kendisinin yayını ile ilgili sözleri şöyledir:

“Eserin 210-217 nci sayfalarında «En quoy consiste la Science des Turcs» adı altında 103 adet Türkçe atasözü, o çağın Fransızca yazı kurallarına göre Türkçe olarak yazılmış ve her birinin Fransızca çevirisi ile yorumu yapılmıştır.

Bu eserdeki atasözlerinin Fransız yazı kurallarına göre ve lâtin harfleriyle ama Türkçe olarak yazılmış olması derlenmiş olan bu sözlerin aslına uygun bulunması şansını yüksek kılmaktadır.

Bu sayfalarda yer almış olan atasözlerinin tıpkı basılarının ve ayrıca günümüzün kurallarına göre yazılışlarını da sunmaktayız. Okuyamamış olduğumuz bazı kelimelerin yeri boş bırakılmıştır.”

Aşağıda listesi verilen atasözlerinde i. ilk satırda küçük büyük harflerle atasözünün günümüzdeki söyleniş şekliyle atasözü yazımsal tespiti, ii. Üçüncü satırda düz dizilen bölümünde İtalyanca eserdeki metin tespiti ile baskı yılı ve sayfa numarası; italik dizilen bölümünde Fransızca versiyonundaki metin tespiti ile baskı yılı ve sayfa numarası, iii. en altta ise “Erez ()” kısaltmasıyla Selçuk Erez'in yaptığı metin tespitine ve yazıdaki atasözü sırasına yer verilmiştir.

Atasözleri Listesi:

1. SABR ETMEK İLE KORUK HELVA OLUR, DUT YAPRAĞI ATLAS OLUR.
Sabre etmet ilan curut halua olur v tut iapraghi atlas olur. [1681: 203/1; 1683: 203/1; 1684: 180/1]; *Sabre étmac ilan couruc halva olur ou tout iapraghi atlas olur.* [1682: 210/1; 1688: 210/1]

Erez (1): Sabretmekle koruk helva olur, dut yaprağı atlas olur.

2. KARGA BESLEDİM; BÜYÜDÜ, GÖZLERİMİ OYMAĞA BAŞLADI.
Carga besladem beiudi guenzlarmi oimaga bacheladi. [1681: 203/2; 1683: 203/2; 1684: 181/1]; *Carga béfladem béiudi guenzlarmi oimagma bacheladi.* [1682: 210/2; 1688: 210/2]

Erez (2): Karga besledim; büyüdü, gözlerimi oymağa başladı.

3. KESEMEDİĞİN ELİ ÖP, BAŞINA KOY.
Cafamadighen ali eup bacenaco. [1681: 203/3; 1683: 203/3; 1684: 181/2]; *Cafamadighen ali eup, bachena co.* [1682: 210/3; 1688: 210/3]

Erez (3): Kesemediğın kolu öp, başına koy.

4. CENNETE DÜŞMÜŞ KÖPEĞE DÖNMÜŞ⁴.
Dgiannata ducemis Keupaga dunmis. [1681: 203/4; 1683: 203/4; 1684: 181/3]; *Dgeannata duchemiche Keupaga dunmiche.* [1682: 210/4; 1688: 210/4]

⁴ Erez, “Cennete düşmüşe, köpeğe dönmüşe.”. Bu atasözünün Fransızca kitaptaki biçimindeki “*Dgeannata duchemiche Keupaga dunmiche.*” altı çizili kelimelerdeki <e> harfi, araştırmacı tarafından yönelme durumu olarak değerlendirilmiş, böylece atasözünün eksilteli bir şekle sahip olduğu düşünülmüştür. Atasözünün İtalyanca kitaptaki “*Dgiannata ducemis Keupaga dunmis.*” şeklinde /e/ sesi verecek herhangi bir harf mevcut değildir. Üstelik atasözünün “*Il est tombe*”

Erez (4): Cennete düşmüşe köpeğe dönmüşe.

5. CAHİL İLE CENNETE GİREN SÜRÜLÜR.

Giaıl ilan giannata ghiran furulur. [1681: 204/1; 1683: 204/1; 1684: 181/4]; *Dgiahil ilan dgennata ghiran furulur*. [1682: 211/1; 1688: 211/1]

Erez (5): Cahil ile cennete giren sürülür.

6. SER VERMEK OLUR, SIRRI AYAN EYLEMEK OLMAZ.

Sarvermat olur Serri aian Eilamacolmaz. [1681: 204/2; 1683: 204/2; 1684: 181/5]; *Sar vérmac olur, ferri aian éilamac olmaz*. [1682: 211/2; 1688: 211/2]; Ser virmek olur, sırrı ‘ıyān itmek olmaz. [hDE 474]

Erez (6): Ser vermek olur, sırrı ayan etmek olmaz.

7. DAVUL İLE GELEN ZURNA İLE GİDER.

dauul ilan galan zurna ilan ghedar. [1681: 204/3; 1683: 204/3; 1684: 181/6]; *Davoul ilan galan, zourna ilan ghé dar*. [1682: 211/3; 1688: 211/3]

Erez (7): Davul ile gelen zurna ile gider.

8. ONDAN İYİSİ YOKTUR, NE BİLİRİM NE GÖRDÜM.

Ondan eifi iot durna biluren na gurdem. [1681: 204/4; 1683: 204/4; 1684: 181/7]; *Ondan éifi ioc dur nabilurém nagurdém*. [1682: 211/4; 1688: 211/4]

Erez (8): Ondan iyisi yoktur; Ne bilirim ne gördüm.

9. KİMSENİN AHI KİMSEYE KALMAZ.

Kimfanen ahi Kimfaia calmas. [1681: 204/5; 1683: 204/5; 1684: 181/8]; *Kimfann ahi Kimfaia calmaz*. [1682: 211/5; 1688: 211/5]

Erez (9): Kimsenin ahi kimsede kalmaz.

10. BENİM AHIM SANA KALMAZ, AK SAKALLI PİR DE OLSAN.

Baneus asheus faha calmaz at facalli pirda olafan. [1681: 204/6; 1683: 204/6; 1684: 181/9]; *Banem ahem faha calmaz ac facalli, pirda olafan*. [1682: 211/6; 1688: 211/6]

Erez (10): Benim ahım sana kalmaz ak sakallı pir de olsun.

11. ÖLME EŞEĞİM; YAZ GELİR, YONCA BİTER.

Culma eciagGens iaz galur iongiabitur. [1681: 204/7; 1683: 204/7; 1684: 181/10]; *Eulma échaghem iaz galur iondgea bitar*. [1682: 211/7; 1688: 211/7]

Erez (11): Ölme eşeğim; yaz gelir yonca biter.

12. HER KİŞİ KENDİNİN SIFATINI İSTER.

Ac kecfi gandinen fıfatni iftar. [1681: 204/8; 1683: 204/8; 1684: 181/11]; *Har Kcheli gandinen fıfatni iftar*. [1682: 211/8; 1688: 211/8]

Erez (12): Her kişi kendinin sıfatını ister.

13. DEVEYE DİKEN GEREK OLUNCA BOYNUNU UZATIR.

Dauaia tican garat olingea boineni vzader. [1681: 204/8; 1683: 204/8; 1684: 181/12]; *Dauaia tican garac olindgea boineni ouzader*. [1682: 211/9; 1688: 211/9]

Erez (13): Deveye diken gerek olunca boynunu uzatır.

dans le Paradise, il s'est converty en chien.” şeklindeki Fransızca tercümesini de göz önünde bulundurarak atasözünü yukarıdaki şekilde okumayı uygun gördük.

17. YÜZYILDA YAYIMLANMIŞ BİR ATASÖZÜ DERLEMESİ: *TEATRO DELLA TURCHIA* ADLI ESERDE TÜRK ATASÖZLERİ

14. EY ABDAL, EY DERVİŞ, AKÇE İLE BİTER HER İŞ.

ai abdal ai daruis actcia ilan bitar ar ics. [1681: 204/8; 1683: 204/9; 1684: 181/13];
Ai Abdal ai Darviche actcha ilan bitar har iche. [1682: 211/10; 1688: 211/10]

Erez (14): Hay abdal, hay derviş, akçe ile biter her iş.

15. KİŞİ KENDİNİN SIFATINI SÖYLER.

Ghici gandinen lifatni foilar. [1681: 204/9; 1683: 204/9; /gendinea/1684: 181/14];
Ghichi gandinen fifatni foilar. [1682: 211/11; 1688: 211/11]

Erez (15): Kişi kendinin sıfatını söyler.

16. KEM SÖZ SAHİBİNİNDİR.

Cam fenz şahaben dur. [1681: 204/10; 1683: 204/10; 1684: 181/15]; *Cam feuz şahaben dur.* [1682: 211/12; 1688: 211/12]

Erez (16): Kem göz sahibinedir.

17. KENDİ ADINI ELLERE TAKAR.

Gandi adni allara dacar. [1681: 204/11; 1683: 204/11; 1684: 181/16]; *Gandi adni ellara Dacar.* [1682: 211/13; 1688: 211/13]

Erez (17): Kendi adını ellere takar.

18. ESKİ SAMANLARI EŞME.

Aski şamaulari ecema. [1681: 204/12; 1683: 204/12; 1684: 181/17]; *Aski şamanlari eşema.* [1682: 211/14; 1688: 211/14]

Erez (18): Eski zamanları eşme.

19. AKÇELİ ADAMDAN DAĞLAR KORKAR.

Acteiali adamdan dağlar corcar. [1681: 204/13; 1683: 204/13; 1684: 181/18];
Actçalı adamdan dağlar corcar. [1682: 211/15; 1688: 211/15]

Erez (19): Akçalı adamdan dağlar korkar.

20. BİR ADAM BİN ADAMIN ADINI BOZAR.

(İtalyanca baskıda yok.) *Bir adam bin adamen adni pozar.* [1682: 211/16; 1688: 211/16]

Erez (20): Bir adam bin adamın adını bozar.

21. BİR ADAM Kİ GÜNAH SAHİBİ OLA, SANIR Kİ HEPSİ O GÜNAHIN SAHİBİDİR.

Bir adam ki gunah Sahabi ola Saner ki appifi o gunahen Sahabi dur. [1681: 204/14; 1683: 204/14; 1684: 181/19]; *Bir adam Ki gunah şahabi ola şaner Ki happifi ogunahen şahabi dur.* [1682: 211/17; 1688: 211/17]

Erez (21): Bir adam ki günah sahibi ola, sanır ki hepsi o günahın sahibidir.

22. BELÂSIZ BAL OLMAZ.

Balafez bal ofmaz. [1681: 204/15; 1683: 204/15; 1684: 182/1]; *Bala fez bal olmaz.* [1682: 211/18; 1688: 211/18]

Erez (22): Bala söz bal olmaz.

23. KIŞTAN SONRA BAHAR OLUR.

Kecdan Sonra bahar olur. [1681: 204/16; 1683: 204/16; 1684: 182/2]; *Kchedan şonra bahar olur.* [1682: 212/1; 1688: 212/1]

Erez (23): Kıştan sonra bahar olur.

24. HUYUNU BİLMEDİĞİN DAVARIN ARKASINA GEÇME.
Cuineni bilmadeghen dauaren ankfafena ghetcema. [1681: 204/17; 1683: 204/17; 1684: 182/3]; *Cou ineni bilmadghen davaren ankfafena ghetchema*. [1682: 212/2; 1688: 212/2]

Erez (24): Huyunu bilmediğin davarın arkasına geçme.

25. İKİ ADAM ARKA ARKAYA VERİNCE DAĞLARI DEVİRİRLER.
İki adam, arca arcaia veringea daglari dauururlar. [1681: 205/1; 1683: 205/1; 1684: 182/4]; *İki adam arca arcaia verindgea daglari davururlar*. [1682: 212/3; 1688: 212/3]

Erez (25): İki adam arka arka verince dağları devirir.

26. DEVEYE YAKIŞIR KAZAZLIK.
Dauaia iakcer cazazlecoh. [1681: 205/2; 1683: 205/2; 1684: 182/5]; *Davaia iakcher Kazazloc*. [1682: 212/4; 1688: 212/4]

Erez (26): Deveye yakışır kazazlık.

27. ZALİM BUĞDAY EKSE TARLASINA DURMAYIP ZİYAN BİTER.
Zalem, bogda acfa tarlafena durmaip ziuan bitar. [1681: 205/3; 1683: 205/3; 1684: 182/6]; *Zalem bogda acfa tarlafena dourmaip zivan bitar*. [1682: 212/5; 1688: 212/5]

Erez (27): Zalim buğday ekse tarlasına, durmayıp ziyan biter.

28. HARAMA YELTENEN EĞER KENDİ SAĞ İKEN EVİ HARAP OLMADIYSA ÖLDÜKTEN SONRA HARAP OLUR. [1682: 212/6; 1688: 212/6]
Harama icl tauan agar gandi Sagican aui caral olmadifa euldectan fonra carab ocur. [1681: 205/4; 1683: 205/4; 1684: 182/7]; *Harama ieltanan agar gandi fag ican avi carabolmadi fa euldectan fonra carabolur*. [1682: 212/6; 1688: 212/6]

Erez (28): Harama yeltenen eğer kendi sağ iken evi harabolmadıysa öldükten sonra harabolur.

29. ZALİMİN ZULMÜNE BAKMA, ÖMRÜNÜN NOKSANIDIR.
Zalemen zoulmena Oacma eumrenen neucfani dur. [1681: 205/5; 1683: 205/5; 1684: 182/8]; *Zalemen zoulmena bacma eumrenen neucfani dur*. [1682: 212/7; 1688: 212/7]

Erez (29): Zalimin zulmuna bakma; ömrünün noksanıdır.

30. SEKSENİNDE SAZ ÖĞRENEN KIYAMETTE ÇALAR.
Secfanenda faz eugranan kiamata tcialar. [1681: 205/6; 1683: 205/6; 1684: 182/9]; *Secfanenda faz eugranan kiamata tchalar*. [1682: 212/8; 1688: 212/8]

Erez (30): Sekseninde saz öğrenen kıyamette çalar.

31. KOLUM KANADIM KALMADI, NE İLE UÇAYIM.
Colem cauadem, calmadi nailan utciaius. [1681: 205/7; 1683: 205/7; 1684: 182/10]; *Colem canadem calmadi na ilan outchaim*. [1682: 212/9; 1688: 212/9]

Erez (31): Kolum kanadım kalmadı. Ne ile uçayım?

32. SEVGİL SENİ SEVENİ BAŞI KEÇEL DAZ İSE; SEVME SENİ SEVMEYENİ BOYNU ÖRDEK, KAZ İSE.
Saueghil fani fauani catcialdaz ifa, fauema fani fauemiani boini eurdar caz ifa. [1681:

205/8; 1683: 205/8; 1684: 182/11]; *Saveghil fani fauani bachi caichaldaz ifa, favema fani favemiani boini eudaz caz ifa*. [1682: 212/10; 1688: 212/10]

Erez (Erez 32): Sev ki seni seveni başı keçeldaz ise, sevme seni sevmeyeni boynu ördek kaz ise.

33. KANATLARI UZANDI, KIRKMAK GEREK.

Canatlari vzandi kerkmat garat. [1681: 205/9; 1683: 205/9; 1684: 182/12]; *Canat lari ouzandi Kercmac garac*. [1682: 212/11; 1688: 212/11]

Erez (33): Kanatları uzandı: Kırmak gerek.

34. DAVULCU BEYGİRİNE DÖNMÜŞÜZ.

Dauulgi beghirna dunmicez. [1681: 205/10; 1683: 205/10; 1684: 182/13]; *Davouldgi béghirna dun michez*. [1682: 212/12; 1688: 212/12]

Erez (34): Davulcu beygirine dönmüşüz.

35. SERÇE YEMEKTE İSE KAZ YEMESİ EVLADIR.**

Sartcia iemat tan ifa Caziemazi auala dur. [1681: 205/11; 1683: 205/11; 1684: 182/14] (Fransızca baskıda yok.)

Erez: Bu söz yok.

36. SÖYLEMEKTEN SÖYLEMEMEK YEĞDİR⁵, SÖYLEDİKÇE SÖZ ÇOĞALIR, ARTAR HAMAK.

Soi la mactan foi la mamat ieg dur foi ladectcia feuz teiot alur artar hamag. [1681: 205/12; 1683: 205/12; 1684: 182/15]; *Soilamactan foilamamamac ieg arac, foila detcha feuz choch alur, artar hamag*. [1682: 212/13; 1688: 212/13]

Erez (35): Söylemekten söylememek yek gerek: Söyledikçe söz çoğalır artar ...

37. KARINCA KADARINCA, SEN ONU MERDANE SAN.

Carintcia cadar ingia fanoni merdara fan. [1681: 205/13; 1683: 205/13; 1684: 182/16]; *Carintcha cadaren ifa fan oni merdana fan*. [1682: 213/1; 1688: 213/1]

Erez (36): Karınca kaderinse sen onu merdane san.

38. KARINCA KADARINCA*

(İtalyanca versiyonda yok). *Carintcha cadar indgea*. [1682: 213/2; 1688: 213/2]

Erez (37): karınca kaderince

39. BABA DER ZAMANINDA, HER NE EKSEN DUR BİTER.

Cabader zamanenda arna atlan dur bitar. [1681: 205/14; 1683: 205/14; 1684: 183/1] (1688 *Baba der zamanenda har da açfan dur bitar*. [1682: 213/3; 1688: 213/3]. (Fransızcada bir sonrakinin ardında);

Erez (39): Baba der zamanında har da eksen dur biter.

40. ULULARIN SÖZÜ YERE DÜŞMEZ DÜNYA DURALI.

Vlularen fenzi iera ducemaz dunia durali. [1681: 206/1; 1683: 206/1; 1684: 183/2]; *Ouloularen feuzi iera duchemaz dunia dourali*. [1682: 213/4; 1688: 213/4]

Erez (38): Uluların sözü yere düşmez dünya durali.

⁵ Fransızca versiyona göre bu kelime *yeğrek* şeklinde de değerlendirilebilir.

41. VARAK VARAK, BULUNUR IRAK.

Varat varat bulunur irac. [1681: 206/2; 1683: 206/2; 1684: 183/3]; *Varac varac boulounur irac*. [1682: 213/5; 1688: 213/5]

Erez (40): Varak varak; bulunur irak.

42. CAHİL İLE CAHİLLENİRİZ KADRİ KUÇE OL SEN, AKİL İLE AKILLANIRIZ NUTKU CÜCE OL SEN⁶.

Giaıl ilan giaıllanerez catrı coce ol fen, ahil ilan ahil lanerez nutki geoce ol fen. [1681: 206/3; 1683: 206/3; 1684: 183/4]; *Dgeahil ilan dgeahillanerez catrı coche olfen, ahil ilan ahilbanerez noutki dgeoche olchen*. [1682: 213/6; 1688: 213/6]

Erez (41): Cahil ile cahilleniriz katr-ı koçe olsa, akil ile akıllanırız nutku ... çöçe ...

43. TUZLU HELVAYA BENZER.

Duzlı haluaia banghezar. [1681: 206/4; 1683: 206/4; 1684: 183/5]; *Douzli Halvaia bangzar*. [1692: 213/7; 1688: 213/7]

Erez (42): Tuzlu helvaya benzer.

44. AŞIK ONA DERLER Kİ KARDA YÜRÜYÜP İZ BELLETMEMEK GEREKTİR.

Acet onha derlar ki carda iurule izbat la mamat garatdur. [1681: 206/5; 1683: 206/5; 1684: 183/6]; *Aheç onha derlar ki carda iurub iz ballat mamac garac dur*. [1682: 213/8; 1688: 213/8]

Erez (43): Eşek ona derler ki karda yürüyüp iz bırakmamak gerektür.

45. SABIR SELAMET, İVMEK MELAMET.

Sabre Selamat euemat melamat. [1681: 206/6; 1683: 206/6; 1684: 183/7]; *Sabre jelama évemac melamat*. [1682: 213/9; 1688: 213/9]

Erez (44): Sabr-ı selama evemek melamet.

46. SAMAN ALTINDA SULAR YÜRÜTÜR.

Saman altenda fular curudur. [1681: 206/7; 1683: 206/7; 1684: 183/8]; *Saman altenda foular iurudur*. [1682: 213/10; 1688: 213/11]

Erez (45): Saman altından sular yürütür.

47. SOFUDUR SOĞAN YEMEZ, ELİNE GİRSE KABUĞUNU DA KOMAZ.

Sofidur Sogan iemaz alcna ghırfa cabut nida eomaz. [1681: 206/8; 1683: 206/8; 1684: 183/9]; *Sofi dur fogan iémaz, alena ghırfa cabouc nida comaz*. [1682: 213/11; 1688: 213/11]

Erez (46): Sofidir soğan yemez; alana girse kabuğunu da komaz.

48. GÖZ GÖRÜR AMA EL YETMEZ.

Gueuz gurur amma el ietmaz. [1681: 206/9; 1683: 206/9; 1684: 183/10]; *Gueuz gurar amma él iélmaz*. [1682: 213/12; 1688: 213/12]

Erez (47): Göz görür ama el yetmez.

49. DAR AĞACININ ALTINDA OTURMUŞA BENZERİZ.

Dar agagenen altenda oturmicia banghefarez. [1681: 206/10; 1683: 206/10; 1684:

⁶ Bu atasözünü tespit ederken yardımını gördüğümüz Prof. Dr. Bilal Çakıcı'ya teşekkürlerimizi sunarız.

183/11]; *Dar agadgenen altenda oturmicha bangzarez*. [1682: 213/13; 1688: 213/13]

Erez (48): Dar ağacının altında oturmuşu benzeriz.

50. YOLU İYİ BİLEN YORULMAZ.

Ioli ei bilan iorulmaz. [1681: 206/11; 1683: 206/11; 1684: 183/12]; *Ióli éi bilan ioroulmaz*. [1682: 213/14; 1688: 213/14]

Erez (49): Yolu iyi bilen yorulmaz.

51. AKŞAM SARHOŞ SABAH KUMAR, BİZİM HOCA CENNET UMAR.*
(İtalyanca baskıda yok.) *V accham farcoche, Sabah coumar bizem codgea dgennat oumar*. [1682: 213/15; 1688: 213/15]

Erez (50): Akşam sarhoş sabah kumar; bizim hoca cennet umar.

52. GÜREŞÇİLİĞE MAİLİM AMA KUVVETİM YOK.

Gulatchelega mailem amma couatem, ioc. [1681: 206/12; 1683: 206/12; 1684: 183/13]; *Gulatchelega mailem amma couatem ioc*. [1682: 214/1; 1688: 214/1]

Erez (51): Güleçeliğe mailem amma kuvvetim yok.

53. TIRNAĞIM İLİŞSE BİRİCİK YIRTARIM, YARARIM.

Zernaghem iliceza biriget iertarem iararem. [1681: 206/13; 1683: 206/13; 1684: 183/14]; *Zernaghem ilichefa biridgec iertarem iararem*. [1682: 214/2; 1688: 214/1]

Erez (52) Tırnağım ilişse biricik (?) yırtarım yararım.

54. KUYU KAZAN KİŞİ KENDİ DÜŞER.

Cui cazan ghici gandi duciar. [1681: 206/14; 1683: 206/14; 1684: 183/15]; *Coui cafan ghichi gandi duchar*. [1682: 214/3; 1688: 214/3]

Erez (53): Kuyu kazan kişi kendi düşer.

55. HER NE VERİRSEN ELİN İLE O GELİR SENİN İLE.

Har va verur fen aleu ila ogalur laneuila. [1681: 206/15; 1683: 206/15; 1684: 183/16]; *Har na verurfen alen ila, o galur fanenila*. [1682: 214/4; 1688: 214/4]

Erez (54): Her ne verirsen elin ile o gelir senin ile.

56. KEREMKÂRDAN KEREM OLSA ADETTİR, KEREMSİZDEN KEREM OLSA ACAYİPTİR⁷.

Caram Cardan caram olfa adat dur caramlez dan caram olfa agiai[b] dur. [1681: 206/16; 1683: 206/16; /agia il/ 1684: 183/17]; *Caram lardan caram olfa adat dur, caramfez dan caram olfa adgeaib dur*. [1682: 214/5; 1688: 214/5]

Erez (55): Karamlardan karam olsa adettir, karamsızdan karam olsa acayıptir.

57. AY DOĞDU, BEDİR OLDU.

Ai dogdi bader olidi. [1681: 206/17; 1683: 206/17; 1684: 183/18]; *Ai dogdi bader oldi*. [1682: 214/6; 1688: 214/6]

Erez (56): Ay doğdu bedir oldu.

58. AY BEDİR İKEN ALEME ŞULE VERİR.

Aibader icau alama ciolila verur. [1681: 206/18; 1683: 206/18; 1684: 183/19]; *Ai bader ican alama choila vérur*. [1682: 214/7; /alamachoila/ 1688: 214/7]

⁷ Karamlardan karam olsa adettir, karamsızdan karam olsa acayıptir.

Erez (57): Ay bedir iken ayağıma şule verir.

59. ARIF OLAN BİLİR SÖZÜ.

Arif olan bilir Seuzi. [1681: 206/19; 1683: 206/19; 1684: 183/20]; *Arif olan bilir feuzi* [1682: 214/8; 1688: 214/8]

Erez (59): Arif olan bilir feyzi.

60. ÇOK YAŞAYAN ÇOK BİLMEZ, ÇOK GEZEN ÇOK BİLİR.

Tciot iacian tciot bilmaz tciot gazan tciot bilir. [1681: 206/20; 1683: 206/20; 1684: 183/21]; *Tchoc iachian tchoc bilmaz, tchoc gazan tchoc bilir.* [1682: 214/9; 1688: 214/9]

Erez (59): Çok yaşayan çok bilmez çok gezen bilir.

61. KONUŞMAK KİTAPTAN ZİYADE.

Cunucemat Kitabdan ziada. [1681: 207/1; 1683: 207/1; 1684: 183/22]; *Counouchemac Kitabdan ziada.* [1682: 214/10; 1688: 214/10]

Erez (60): Konuşmak kitaptan ziyade.

62. BELÎ DEMEK BAŞA BELADIR.

Delle demat bacia bela dur. [1681: 207/2; 1683: 207/2; 1684: 183/23]; *Bellé de mac bacha béla dur.* [1682: 214/11; 1688: 214/11]

Erez (61): Belle demek başa beladur.

63. VAY O ACA Kİ DOYA, VAY O ÇIPLAĞA Kİ KİSVETLENE, KORKMALIDIR O AÇTAN Kİ DOYA VE O ÇIPLAKTAN Kİ KİSVETLENE.

Vai o adgea Ki doia, vai o tcebelga Ki Kifuatlana, Cortmali dur o adgedan Ki doia v o tceb legdan Ki Kifuafuatlana. [1681: 207/3; 1683: 207/3; 1684: 183/24]; *Vai o adgea Kidoia, vai o tchebelega Ki Kifuatlana corcmali dur o adgedan Ki doia, ou o tchebelagdan Ki Kifuat lana.* [1682: 214/12; 1688: 214/12]

Erez (62): Vay o açaki doya, vay o çebebiye ki kisu etlene (?) korkmalıdır, o açtan ki doya, o çebeden ki kisuatlana (?)

64. TOK NE BİLİR AÇIN HÂLİNDEN.

Dotna bilir adgen halendan. [1681: 207/4; 1683: 207/4; 1684: 184/1]; *Doc na bilir adgen halendam.* [1682: 214/13; 1688: 214/13]

Erez (63): Tok ne bilir açın halinden.

65. TOK ADAM UFAK DOĞRAR LOKMAYI.

Dot ad am vfat dograr lotmai. [1681: 207/5; 1683: 20/5; 1684: 184/2]; *Doc adam oufac dograr locmai.* [1682: 214/14; 1688: 214/14]

Erez (64): Tok adam ufak doğrar lokmayı.

66. O KÖPRÜ ALTINDAKİ SU GEÇMİŞTİR, YİNE GEÇER.

O Keupri altenda Ki fu ghetcemis dur gana ghetciar. [1681: 207/6; 1683: 207/6; 1684: 184/3]; *O Keupri altenda ki fou ghét chemiche dur gana ghétchar.* [1682: 214/15; 1688: 214/15]

Erez (65): O köprü altından ki su geçmiştir gene geçer.

67. SABUN KARAYA NEYLESİN YA ÖĞÜT DELİYE.

Sabun caraiá neinafen ia vgut dalia. [1681: 207/8; 1683: 207/8; 1684: 184/4]; *Saboun caraiá neinafen ia ugut dalia.* [1682: 214/16; 1688: 214/16]

Erez (66): Sabun kayaya ne ise ya öğüt deliye.

68. BATIL PENCEREDEN GİRERSE HAK KAPIDAN ÇIKAR.

Bartil pandgeadan ghirirfa hatcapidan teccar. [1681: 207/9; 1683: 207/9; /hat capidan/1684: 184/5]; *Bartil pendearedan ghirirfa hac capidan tcheccar*. [1682: 214/17; 1688: 214/17]

Erez (67): Batıl pencereden girerse, hak kapıdan çıkar.

69. BİLEN BİLİR BİLİRİ, BİLMİYEN NE BİLSİN BİLİRİ.*

(İtalyanca baskıda yok). *Bilan bilur biluri, bilmian na bilfen biluri*. [1682: 214/18; 1688: 214/18]

Erez (68): Bilen bilir biliri, bilmeyen ne bilsen biliri.

70. SU BULANMAYINCA DURULMAZ.

Su bulanma ingea durulmaz. [1681: 207/10; 1683: 207/10; 1684: 184/6]; *Sou boulanma iudgea douroulmaz*. [1682: 215/1; 1688: 215/1]

Erez (69): Su bulanmayınca durulmaz.

71. YERİ GÖĞÜ ARŞ-I SUBHANDIR, KISMETİMİZ EKŞİK ETMEZ NE ULU SULTANDIR.

Ieri gueughi archi fubahan dur Keşmat mez at fit etmaz na vlufoltan dur. [1681: 207/11; 1683: 207/11; /kesmat/ 1684: 184/7]; *Iéri gueughi archi fubaham dur keşmatmez açfic etmaz na oulou foltandur*. [1682: 215/2; 1688: 215/2]

Erez (70): Yeri göğü arşı sabahımdır; Kismetimizi eksik etmez ne ulu sultandır.

72. DERUN-U DİLDEN GEREKİR HALIKI ZİKREYLEMEK; YOKSA HER DİLE ASANDIR DAİM “ALLAH” DEMEK.

(İtalyanca versiyonda yok). *Daroun ou dildan garac dur caleki zicre éilamac, iogfa har dila héfan dur daim allach démac*. [1682: 215/3; 1688: 215/3]

Erez (71): Derun-u dilden gerekdir kula ki zikreylemek; yoksa her dile hesendür (?) daim “Allah” demek.

73. EDEN BULUR, İNLEYEN ÖLÜR.

Edaa hulur inglian eulur. [1681: 207/12; 1683: 207/12; 1684: 184/8]; *Edan boulur inglian eulur*. [1682: 215/4; 1688: 215/4]

Erez (72): Eden bulur, inleyen ölür.

74. VAY O EVE Kİ KÜRT DADANA, VAY O KÜRKE Kİ BİT DADANA; YAŞİDİR EVE Kİ KURT DADANA VELAKİ KÜRT DADANA.

(İtalyanca versiyonda yok). *Vai o ava ki curt dadana, vai o curca kibit dadana iacchi dur ava ki court dadana obé la ki curt dadana*. [1682: 215/5; 1688: 215/5]

Erez (73): Vay o eve ki kürt dadana, vay o kürke ki bit dadana; yaşidir eve ki kürt dadana velaki kurt dadana.

75. NİCEKİ KEREMİN Kİ KEREME LAYIK OLAM BEN, MEĞER KENDİ KEREMİNDEN KEREME LAYIK OLAM BEN.

Nacaki keramam ki kerama laiegolam ban, magar gandi keramendam kerama laieg olamban. [1681: 207/13; 1683: 207/13; /Na caki/ 1684: 184/9]; *Nacaki keraman ki keramalaiég olam ban, magar gandi kéramendan kérama laiég olam ban*. [1682: 215/6; 1688: 215/6]

Erez (74): Ne skai keraman ki keraman olam ben; meğer ki kendi keramımdan kerama lâyük olam ben.

76. NİÇİN BU KADAR SEN SENİ BÜYÜTÜRSÜN, ADAMLARI BEĞENMEZSİN, BU YERİN ALTI DA VAR ÜSTÜ DE.

Nitcen bu cadar San Sani beiudurur fen adamlari baganmezfen bu ieren altida var vfti da var. [1681: 207/14; 1683: 207/14; /bucadar/, /bagan mezfen/ 1684: 184/10]; *Nitchen bou cadar san sani béjudururfen, adamlari baganmazsen, bou ieren altida var uftida var.* [1682: 215/7; 1688: 215/7]

Erez (75): Niçin bu kadar sen seni beyendürsün. Adamları beğenmezsin? Bu yerin altı da var.

77. ASLANLAR YERİNE KÖPEKLER BAĞLANDI.

Aslanlar ierna keupatlar baglandi. [1681: 207/15; 1683: 207/15; 1684: 184/11]; *Aflanlar ierna keupaclar baglandi.* [1682: 215/8; 1688: 215/8]

Erez (76): Aslanlar yerine köpek bağlandı.

78. ASILSIZ CAN VERMEK HİÇ NESNE ASIL OLMAZ.

Afel feza gean vermat etcia vafta asl olmaz. [1681: 207/16; 1683: 207/16; 1684: 184/12]; *Afel/fez dgean vermac hétche nafta afél olmaz.* [1682: 215/9; 1688: 215/9]

Erez (77): Asılsız? (can) vermek asıl olmaz.

79. KİMİ KAZANIR, KİMİ YER.*

(İtalyanca versiyonda yok). *Kimi cazaner kimi ier.* [1682: 215/10; 1688: 215/10]

Erez (78): Kimi kazanır kimi yer.

80. O KÖPEK Kİ İKİ TAVŞAN İSTER ALMAĞA BİR ARADA, İKİSİ DE KAÇAR ELİNDEN.

O Keupat ki iki dafcian iftar almaga bir arada ikifida catciar alendan. [1681: 207/17; 1683: 207/17; 1684: 184/13]; *O kepac ki iki dafchan iftar almaga bir arada, ikifida catchar alendan.* [1682: 215/11; 1688: 215/11]

Erez (79): O köpek ki iki tavşan ister almağa bir arada, ikisi de kaçır alandan.

81. YA ZER, YA ZOR, YA ŞEHİRDEN SEFER.

Ia zer, ia zer, ciahardan Safar. [1681: 207/18; 1683: 207/18; 1684: 184/14]; *Iá zér, ia zor, ia chahardan safar.* [1682: 215/12; 1688: 215/12]

Erez (80): Ya zer ya zor, ya çahardan safar.

82. ASILSIZ ASIL OLMAZ.

Afel fez afel olmaz. [1681: 208/1; 1683: 208/1; 1684: 184/15]; *Afel/fez afél olmaz.* [1682: 215/13; 1688: 215/13]

Erez (81): Asılsız asıl olmaz.

83. BİR BATMAN ETE KAÇ BATMAN TÜTÜN GEREK Kİ ONU PİŞİRE?

Bir bat man eta catce batman tutun garat oni bic iura. [1681: 208/2; 1683: 208/2; 1684: 184/16]; *Bir batman éta cache batman tutun garac ki oni bichura.* [1682: 215/14; 1688: 215/14]

Erez (82): Bir batman ete kaç batman tütün gerek ki onu pişire?

84. BİR KİLE BUĞDAYA KAÇ BATMAN SU GEREK Kİ ONU OĞÜTE?

Bir kila bog daia catce batman fugarat ki ouivgada. [1681: 208/3; 1683: 208/3; 1684:

184/17]; *Bir Kila bogdaia cache batman fou garac ki oni uguda*. [1682/216/1; 1688: 216/1]

Erez (83): Bir kilo buğdaya kaç batman su gerek ki onu öğüte?

85. KOL KIRILIR YEN İÇİNDE, BAŞ YARILIR BÖRK İÇİNDE, SESİ ÇIKMADI.
Col Kreler ieng itcenda, bas iarler beurt itcenda fafi tcedmadi. [1681: 208/4; 1683: 208/4; / oui vgađa/, /teedmadi/ 1684: 184/18]; *Col kereler jéng itchenda, bache iarelér beurchichenda fafi tchec madi*. [1682: 216/2; 1688: 216/2]

Erez (84): Kol körelir yen içinde, baş yarılır börk içinde: Sesi çıkmadı.

86. KUL AZMAYINCA KAZA YÜRÜMEZ.
Cul azma ingea ceda ierimiz. [1681: 208/5; 1683: 208/5; 1684: 185/1]; *Coul azma indgea cada ierimiz*. [1682: 216/3; 1688: 216/3]

Erez (85): Kul azmayınca kadı yürümez?

87. CENNETİ ZEYNETMEK İÇİN İNSANI İLETİRLER.
Gennati zein etmat itcen infani eilaterlar. [1681: 208/6; 1683: 208/6; 1684: 185/2]; *Digennati zéin étmac itchen infani éilaterlar*. [1682: 216/4; 1688: 216/1]

Erez (86): Cenneti zannetmek için insanı eyletirler?

88. EY ZAHİT KORKUTMA BENİ CEHENNEMDE OD OLMAZ.
Ai zahed corcatma bani gehannamda od olmaz. [1681: 208/7; 1683: 208/7; /geha nnamda/ 1684: 185/3]; *Ai zahéd corcoutma bani dgehannamda od olmaz*. [1682: 216/5; 1688: 216/5]

Erez (87): Ay zahid. Korkutma beni; cehennemde od olmaz.

89. HER KİŞİNİN KENDİ ODUNU BUNDAN İLETİRLER.
Ar Kcelinea gandi odni bondan eilaterlar. [1681: 208/8; 1683: 208/8; / Kceli nen/ 1684: 185/4]; *Reponfe har kechel inen gandi odni bondan éilaterlar*. [1682: 216/6; 1688: 216/6]

Erez (88): her keçel inen kendi odunu.

90. DÜNYALIĞI AHRETLİĞE DEĞİŞME.
Dunialcghi acratlega daghicema. [1681: 208/9; 1683: 208/9; 1684: 185/5]; *Dunialeghi acrat lega daghichema*. [1682: 216/7; 1688: 216/7]

Erez (89): Dünyalığı ahretliğe değişme.

91. DÜNYAM YALANDIR YALAN, AHA GELDİ CAN ALAN, NE PİR KOR NE CİVAN, MEĞER TALANDIR, TALAN.
Duniam ialandur ialan aha galdi gianalan napir cor na giuan magar talan dur talan. [1681: 208/10; 1683: 208/10; 1684: 185/6]; *Duniam ialan dur ialan, aha galdi dgean alan napir cor, na dgivan, magar talan dur talan*. [1682: 216/8; 1688: 216/8]

Erez (90): Dünyam yalandır yalan. Aha geldi can alan. Ne pir kor ne de civan. Meğer talandur, talan.

92. ESKİ KETEN BEZ OLMAZ, ESKİ DÜŞMAN DOST OLMAZ.
Aski katan bez olmaz aski duceman doft olmaz. [1681: 208/11; 1683: 208/11; 1684: 185/7]; *Aski cotan bez olmaz, aski doucheman doft olmaz*. [1682: 216/9; 1688: 216/9]

Erez (91): Eski koton bez olmaz; eski düşman dost olmaz.

93. ÇIRA DİBİNE IŞIK VERMEZ.

Tcera dibna icet vermaz. [1681: 208/12; 1683: 208/12; /dibua/1684: 185/8]; *Tchera dibna ichec vër maz.* [1682: 216/10; 1688: 216/10]

Erez (92): Çıra dibine ışık vermez.

94. BIÇAK SAPINI YONMAZ.

Bitciag fapui ionmaz. [1681: 208/13; 1683: 208/13; / Bitciad/ 1684: 185/9]; *Bitchag fapni iomaz.* [1682: 216/11; 1688: 216/11]

Erez (93): Bıçak sapınımaz.

95. ÜRYAN GELMİŞİZ, YİNE BİZİ ÜRYAN İLETİRLER.

Eurian galmicez gana bizi eurian eilaterlar. [1681: 208/14; 1683: 208/14; 1684: 185/10]; *Eurian galmichez gana bizi eurian éilaterlar.* [1682: 216/12; 1688: 216/12]

Erez (94): Üryan gelmişiz yine bizi üryan iletirler.

96. ÖLÜLERİN NE KULAĞI İŞİTİR, NE GÖZÜ GÖRÜR, NE YÜZÜ UTANIR; HEM SAĞIRDIR HEM KÖR HEM PERVASIZ.

Eulaten na culaghi ecider, ne guezı gurur, na iufı vtaner Iam fagher dur am Kcur, am parualez. [1681: 208/15; 1683: 208/15; 1684: 185/11]; *Eulrlen na coulaghi échider, na geuzı gurur, na ívzi outaner ham fagher dur, ham keur, ham pervafez.* [1682: 216/13; 1688: 216/13]

Erez (95): Ölülerin ne kulağı işitir, ne gözü görür, ne yüzü utanır; hem sağırdı hem kör, hem pervasız.

97. ÖYLE BÖYLE GARİMDİR Kİ PADİŞAHLARIN VE FAKİRLERİN KAPISINI YEKSAN DÖĞER.

Eulat beila garimdur ki padicialaren v fakirlaren Capifini i ecfan deugar. [1681: 208/16; 1683: 208/16; /padicia laren/ 1684: 185/12]; *Eulat béila garim dur ki padichahlaren ou fakirlaren capiceni iecfan deugar.* [1682: 216/14; 1688: 216/14]

Erez (96): Öyle bela hasımdır ki padişahların ve fakirlerin kapısını yeksen göğer.

98. ÖYLE KARA DEVEDİR Kİ HER KAPIYA ÇÖKER.

Eulat cara daua dur ki ar capia tcheucar. [1681: 208/17; 1683: 208/17; 1684: 185/13]; *Eurat cara dava dur ki har kapia tcheucar.* [1682: 216/15; 1688: 216/6]

Erez (97): Öyle kara devedir ki her kapıyı çalar.

99. ÖYLE BÖYLE DAVULDUR Kİ HER KAPIDA ÇALINIR.

Eulat beila dauul dur ki ar capia tcialunur. [1681: 208/18; 1683: 208/18; /daupl/ 1684: 185/13]; *Eulat béila davoul dur ki har capia tchalunur.* [1682: 216/16; 1688: 216/16]

Erez (99): Öyle bela davuldur ki her kapıya çalınır.

100. ÖLÜM SANA NİÇİN DERMAN BULUNMAZ? ÖLÜM SANA NİÇİN ÇARE BULUNMAZ. DEM OLUR Kİ KUÇAR GÜLÜN YAPRAĞI, DEM OLUR Kİ KUÇAR KARA TOPRAĞI.

Eulum Saha nitcen darman bulunmaz. Dam olur ki eudgiar gulun iapraghi, dam olur Ki eudgiar cara topraghi. [1681: 208/19; 1683: 208/19; /inpraghi/ 1684: 18/14]; *Eulum faha nitchen darman boulounmaz? eulum faha Nitchen tchara boulounmaz, dam olur ki coudgear gulun iapraghi dam olur ki coudgear cara topraghi.* [1682: 216/17; 1688: 216/17]

Erez (98): Ölüm sana niçin derman bulunmaz? Ölüm sana niçin çare bulunmaz? Dem olu ki... gülün yaprağı, dem olur ki... kara toprağı.

101. VAY VAY GÜNÜMÜZ, YEL ADLI YAPRAĞIMIZ; BİZ BU DERT İLE ÖLÜRSEK KİM KOR TOPRAĞIMIZ.

Vai vai gunumez iel aldi iapragmez biz bu derd ilan eulurfa kim cor topragmez. [1681: 209/1; 1683: 209/1; 1684: 185/15]; *Vai vai gunumez iel aldi iapragmez, biz bou dérdılan eulurfa kim cortopragmez.* [1682: 217/1; 1688: 217/1]

Erez: (101) Vay vay günümüz; Yel aldı yaprağımız Biz bu derdile ölürsek kim kor toprağımız?

102. GÜN DOĞMADAN NELER DOĞAR.

Gun dogmadan nalar dogar. [1681: 209/2; 1683: 209/2; 1684: 185/16]; *Gun dogmandan nalar dogar.* [1682: 217/2; 1688: 217/2]

Erez (101): Gün doğmadan neler doğar?

103. ANAN DEVE KARISI, BABAN ZEBANİ; DUYULDUN BURDA, KALDIR TABANİ*.
(İtalyanca versiyonda yok). *Anan déve carifi, baban zabani, douilden boroda calder dabani.* [1682: 217/3; 1688: 217/3]

Erez (102): Anan deve karısı, baban zebani; duyuldun burda kaldır tabani.

104. KEDİ GİBİ KOKU KOKLADI, GELDİ.

Cadi Kimi Koki cocla di galdi. [1681: 209/3; 1683: 209/3; 1684: 185/17]; *Cadi kimi coki cocladi galdi.* [1682: 217/4; 1688: 217/4]

Erez (103): Kedi gibi korku kokladı geldi.

Sonuç

Türkiye Türkçesinin atasözlerinin 15. yüzyıldan itibaren çeşitli biçimlerde kayıt altına alındığı bilinmektedir. Bu hususta Avrupa'da basılmış çeşitli eserlerde azımsanmayacak miktarda Türk atasözünün varlığı dikkat çekmektedir. Bunlar Türkiye Türkçesinin genel atasözü varlığı açısından son derece önemli bir yekûn oluşturular. Bu eserler pek çok atasözünün ilk kaydına yer vermesi bakımından Türk dili tarihi açısından önemlidir.

Selçuk Erez tarafından keşfedilerek ilim âlemine tanıtılan bu atasözü derlemesi de Türk atasözü bilimi açısından değerli bir katkıdır. Ancak bu derlemenin kaynağı ve tarihi hususunda verilen bilgilerin bazı düzeltmelere muhtaç olduğu görülmektedir.

Öncelikle Erez tarafından atasözlerinin bulunduğu belirtilen *Theatre de la Turquie* adlı Fransızca eserin *Teatro della Turchia* başlıklı İtalyanca bir kitaptan tercüme olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan Erez tarafından kullanılan 1688 tarihli nüshanın Fransızca tercümenin ikinci baskısı olduğu bu çalışmamızla ortaya çıkmıştır. Bu bilgilerden hareketle eserdeki atasözlerinin esas kaynağının *Teatro della Turchia* adlı kitap olduğu ve bu çerçevede verilen atasözlerinin, birkaç istina ile, 1680 yılına tarihlenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Listede verilen 20, 28, 69, 72, 74, 79 ve 103 numaralı atasözlerinin eserin İtalyanca baskısında bulunmadığı, bu çerçevede 1682 tarihli Fransızca tercümesinde tespit edilmeleri bakımından bu yıla tarihlendirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Diğer taraftan

listedeki 40 numaralı atasözünün eserin her iki baskısında yer almasına karşın Erez'in listesinde bulunmadığı görülmüştür. Yine listede 35 numaralı atasözü ise Fransızca baskıda bulunmamaktadır.

Atasözleri genellikle tek cümlelik kısa metinler olması sebebiyle filolojik olarak değerlendirilirken bağlam yardımına başvurulamamaktadır. Türkçenin tarihsel metinlerinden atasözleri tespit edilirken Arap harfli olsun Latin harfli olsun bağlam yardımı olmadığı için zaman zaman yorumlama hataları ile karşılaşmaktadır. Farklı dillerin yazım sistemine uygun olarak kayda geçirildiklerinden Türkçe olsalar bile kimi Latin harfli ifadeleri yorumlamada büyük zorluklar görülebilmektedir. Bu hususta atasözlerinin tarihsel kullanım örneklerine aşına olmak araştırmacının işini kolaylaştırmaktadır. Erez'in okuma önerilerinde karşımıza çıkan hatalar, araştırmacının bu türden tarihsel metinlere aşına olmaması ile açıklanabilir. Ancak bu durum Erez'in söz konusu eseri, eserdeki atasözlerini bilim dünyası ile paylaşmasıyla ortaya koyduğu katkının değerine gölge düşürmez.

Sözlü dilde kullanımda olan atasözlerinin yazıya geçirilmesi atasözü yazıcılığı (paremiography) olarak adlandırılmaktadır. Elbette bu yazıya geçirme faaliyeti sözlük şekliyle de olabilir. Ancak bu ve başka örneklerde görüldüğü gibi söz konusu derlemeler bir sözlük formunda olmayabilir. Zira bu eserde de görüldüğü gibi ortada bir sözlük yoktur. Dolayısıyla bu kavramı "atasözü sözlükçülüğü" olarak adlandırmak uygun olmayacaktır (Aksu vd., 2022, s. 11). Atasözü sözlükçülüğü terimi, atasözlerinin sözlük bilimsel formlarda kayıt altına alınmasını ele alır ki bu bakımdan atasözü yazıcılığının kapsamı altına girer. Yoksa Dîvânu Lugâti't-Türk'te bulunan atasözlerinin Kaşgarlı Mahmut tarafından kayıt altına alınması bir atasözleri bakımından bir "sözlükçülük" değil "yazıcılık" faaliyetidir.

Türk atasözü yazıcılığının kaynaklarına ve bunlarla ortaya çıkan atasözü birimlerine dönük bilgilerimiz yeni yeni keşfedilen yazmalar ve transkripsiyon metinleri ile gün geçtikçe artmaktadır. Bu çerçevede dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunan yazmaları ve transkripsiyon metinlerini bu gözle incelemek Türkolojinin bir ödevi olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- Agnellini, T. (1688). *Proverbia utili e virtuosi in Lingua Araba, Persiana e Turca, gran parte in versi, con la loro ispiagatione in Lingua Şatina & İtaliana et alcuni vocaboli di dette Lingue*. Nella stamperia del Seminario.
- Aksu, B. T., Akalın, Ş. H., & Toparlı, R. (2022). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. Kapı Yayınları.
- Boratav, P. N. (1964). Le proverbes. L. Bazin, A. Bombaci, J. Deny, T. Gökbilgin, F. İz, & H. Scheel (Ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (ss. 67-77) içinde. Franz Steiner.
- Donado, G. B. (1688). *Raccolta Cvriosissima D'adaggj Tvrcheschi*. Andrea Poletti.
- Drimba, V. (1989). XVII. Yüzyılda Yayımlanmış Bir Türk Atasözleri ve Vecizeleri Denemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1985, 9-26.
- Durmuş, O. (2017). Türkiye Türkçesinin Basılı İlk Atasözleri: H. Megiser'in Paroemiologia Polyglottos Adlı Eserinde Yer Alan Atasözleri. *Vefatının 20. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Necmettin Haceminoğlu Hatıra Kitabı* (ss. 659-678) içinde. Türk Edebiyatı Vakfı.
- Durmuş, O. (2020). *Türkçenin Basılı İlk Atasözü Kitabı: G. B. Donado'nun Derlediği Türk Atasözleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

17. YÜZYILDA YAYIMLANMIŞ BİR ATASÖZÜ DERLEMESİ: *TEATRO DELLA TURCHIA* ADLI
ESERDE TÜRK ATASÖZLERİ

- Erez, S. (1973). XVII. Yüzyıl Türk Ata Sözlere ve Önemli Bir Kaynak “Theatre de la Turquie”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 71, 43-47.
- Georgieuz, B. (1567). *De Tvrcarvm Moribvs Epitome*. Apvd Ioan. Tornaesivm.
- Lewis, B. (1996). *İslam Dünyasında Yahudiler* (B. S. Şener, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Moll, O. E. (1958). *Sprichwörter-Bibliographie*. Vittorio Klostermann.
- [Ötüken], A. (1932a). Darbimesel Mecmuaları Kitabiyatı (1). *Atsız Mecmua*, 1(12), 10-13.
- [Ötüken], A. (1932b). Darbimesel Mecmuaları Kitabiyatı (2). *Atsız Mecmua*, 2(13), 17-19.
- [Ötüken], A. (1932c). Darbimesel Mecmuaları Kitabiyatı (3). *Atsız Mecmua*, 2(15), 6-8.
- [Ötüken], A. (1932d). Darbimesel Mecmuaları Kitabiyatı (4). *Atsız Mecmua*, 2(16), 17-18.
- [Ötüken], A. (1932e). Darbimesel Mecmuaları Kitabiyatı (5). *Atsız Mecmua*, 2(17), 16-25.
- Öztelli, C. (1960). Türk Atasözleri Bibliyografyası. *Türk Folklor Araştırmaları*, VI(133), 2219-2222.
- Öztelli, C. (1974). Atasözleri Derleme ve Kaynakçaları Üzerine. *Sivas Folkloru*, 4(40), 3-5.
- Sakaoğlu, S. (1985). Atasözleri ve Deyimler Bibliyografyası / Ek. *Türk Folkloru*, 6(66), 12-15.
- Yağmur, Ö. (2014). Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 0(4), 201-217. <https://doi.org/10.16947/fsmiad.02008>

